

بررسی اثر انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران

محمد مولایی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۹

چکیده

سرمایه خارجی، به عنوان یکی از عوامل توسعه اقتصادی و منبع مهمی برای انتقال تکنولوژی و درآمدهای ارزی از سوی کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه تلقی می‌شود. سرمایه خارجی و یا انواع جریانات سرمایه خارجی (FCIs) شامل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)، درآمدهای انتقالی (PR) و کمک‌های رسمی توسعه‌ای (ODA) می‌باشد و هر کدام از آنها، می‌توانند نقش مهمی در رشد و توسعه اقتصادی ایفا نمایند. هدف از این تحقیق، بررسی اثر هر یک از انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی در ایران می‌باشد. به این منظور، از مدل رشد درونزا و تکنیک ARDL طی دوره زمانی ۱۳۷۱-۱۳۹۵ استفاده می‌شود. نتایج تحقیق، بیانگر آن است که همه سه نوع سرمایه خارجی، اثر مثبت و معنی‌دار بر رشد اقتصادی ایران در کوتاه مدت و بلندمدت دارند. ضمناً اثر FDI و PR بیشتر از ODA می‌باشد و سیاست‌های مالی، پولی و تجاری مناسب، به تأثیرپذیری کامل جریانات سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران منجر می‌گردد.

واژگان کلیدی: رشد اقتصادی ایران، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، درآمدهای انتقالی، کمک

رسمی توسعه‌ای

طبقه بندی JEL: C33, E22, H54, O47

۱. مقدمه

جریان ورود سرمایه خارجی (FCIs)^۱، عامل مهمی در رشد و توسعه اقتصادی، رفع شکاف پس-انداز-سرمایه‌گذاری، انتقال تکنولوژی، دانش فنی و شیوه‌های نوین مدیریتی محسوب می‌شود. منابع مالی خارجی به عنوان مکمل منابع سرمایه‌گذاری داخلی است و یکی از راه‌های ورود منابع ارزی به داخل کشور میزبان (پذیرنده سرمایه خارجی) می‌باشد.

در کشورهای در حال توسعه، منابع مالی خارجی شامل کمک‌های بلاعوض کشورهای توسعه یافته، جریان مالی ناشی از منابع متعدد نظیر بانک جهانی، بانک‌های منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری غیرمستقیم و مستقیم خارجی است. سرمایه‌گذاری‌های خارجی بیشتر از طریق شرکت‌های چند ملیتی (MNCs)^۲ به داخل کشورهای میزبان صورت می‌گیرد. شکل‌های مختلف سرمایه خارجی عبارتند از:

۱- سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)^۳؛

۲- درآمدهای انتقالی شخصی (PR)^۴؛

۳- کمک‌های رسمی توسعه‌ای (ODA)^۵؛

۴- سبد سرمایه‌گذاری خارجی (FPI)^۶.

امروزه در مجامع جهانی، سه مورد فوق، به عنوان مهمترین جریان منبع سرمایه خارجی، از اهمیت شایانی برای کشورهای میزبان^۷ برخوردار است. در این پژوهش، اثر آنها بر رشد اقتصادی ایران، مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)، سرمایه‌گذاری در یک محیط تجاری است که یک سرمایه‌گذار (شرکت) خارجی کنترل سرمایه‌گذاری بر روی یک پروژه اقتصادی را در داخل کشور میزبان انجام می‌دهد. بنا بر تعریف سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)^۸، میزان کنترل بر سرمایه خارجی و مدیریت فعالیت‌های اقتصادی، ۱۰ درصد یا بیشتر می‌باشد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، نه تنها منبع عظیمی از سرمایه برای کشورهای در حال توسعه است، بلکه امکان

-
1. Foreign Capital Inflows
 2. Multinational Corporations
 3. Foreign Direct Investment
 4. Personal Remittances
 5. Official Development Assistance
 6. Foreign Portfolio Investment
 7. Host Countries
 8. Organization for Economic Cooperation and Development

دسترسی شرکت‌های چند ملیتی را به منابع طبیعی کشورهای میزبان فراهم می‌سازد و این امر، به کاهش هزینه عوامل تولید منجر می‌شود (Faruk, 2013).

درآمدهای انتقالی شخصی (PR)، درآمد افراد و کارگران مهاجر و غیرساکن در کشورهای خارجی است که برای خانواده و اقوام خود که ساکنان کشور میزبان هستند، فرستاده می‌شود. به عبارت دیگر، درآمدهای انتقالی، به عنوان انتقال پول از راه‌های غیرمستقیم یک فرد که در خارج از کشور کار می‌کند، برای نزدیکان، دوستان و انجمن‌های کشور دریافت‌کننده فرستاده می‌شود (Majumder & Doughui, 2016).

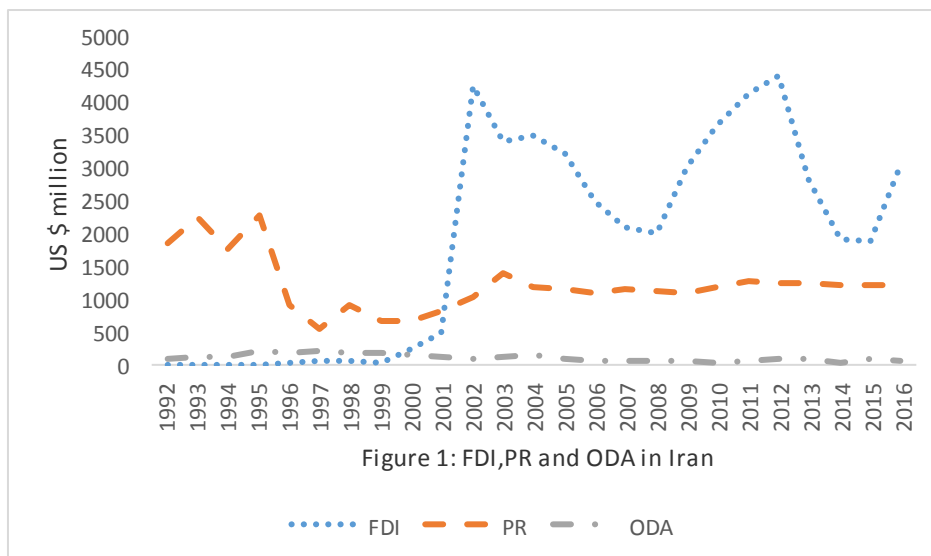
کمک‌های رسمی توسعه‌ای (ODA)، کمک‌های خارجی است که از طرف دولت‌های خارجی و آژانس‌های چند منظوره^۱ به کشورهای در حال توسعه پرداخت می‌شود و هدف از آن، بهبود توسعه-ای، بالا بردن کیفیت زندگی و رفع فقر در کشورهای فقیر می‌باشد (Sabra, 2016).

جمهوری اسلامی ایران برای ارتقای رشد اقتصادی و مقابله با رکود و بیکاری، نیاز شدیدی به سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی دارد. برخی از اهم مشکلات امروزه اقتصاد ایران، عبارت است از بیکاری شدید جوانان و افراد آماده به کار، تورم رکودی بالا و تحریم‌های اقتصادی فلج‌کننده. این مشکلات، به کاهش درآمدهای ارزی ایران و افزایش ریسک سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی منجر شده است. ضمناً بوروکراسی ناکارای اداری، محیط نامناسب اقتصادی و اجتماعی برای جذب جریان سرمایه خارجی به عنوان یک منبع تکمیلی سرمایه‌گذاری داخلی از جمله موانع ورود سرمایه به داخل کشور است (بهروزی مفروزلو، ۱۳۹۴).

دولت ایران همچنین مواجه با مشکلاتی در تأمین منابع مالی کافی برای انجام هزینه‌های عمومی در بخش‌های عمرانی، ایجاد اشتغال و افزایش رشد اقتصادی محسوب می‌شود. یکی از منابع رفع کمبود وجوه مالی، روی آوردن به جذب انواع سرمایه‌گذاری خارجی می‌باشد. در صورت استفاده صحیح از جریان سرمایه خارجی، نه فقط رشد اقتصادی در ایران بهبود می‌یابد، بلکه رفاه مردم و سطح زندگی افراد فقیر به طور قابل توجهی افزایش می‌یابد (غفاری و نیک‌نژاد، ۱۳۹۱).

ورود انواع سرمایه خارجی به ایران در سه دهه گذشته، در سطح پایینی بوده است. در سالهای اخیر، ایران توانسته است ۰/۲۲ درصد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ۰/۲۷ درصد درآمدهای انتقالی و ۰/۰۸ درصد کمک‌های رسمی توسعه‌ای را در بین کشورهای در حال توسعه جذب نماید. نمودار (۱)، جریان انواع سرمایه خارجی را طی سالهای ۱۹۹۲-۲۰۱۶ در ایران نشان می‌دهد.

نمودار ۱. جریان انواع سرمایه خارجی طی سال‌های ۱۹۹۲-۲۰۱۶ در ایران

مأخذ: بانک جهانی و سازمان OECD، ۲۰۱۶

همان‌طور که در نمودار فوق ملاحظه می‌شود، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و درآمدهای انتقالی، بزرگترین منبع مالی خارجی در ایران در سالهای اخیر بوده و میزان آن در سال ۲۰۱۶ به ترتیب، ۳۰۶۳/۵۸ و ۱۲۰۸/۳۵ میلیون دلار (به قیمت ثابت ۱۰۰=۲۰۱۰) رسیده است. البته میزان درآمدهای انتقالی از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۰۱ بیشتر از سرمایه‌گذاری خارجی بوده، سپس روند افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بیشتر از درآمدهای انتقالی بوده، و میزان پرداخت کمک‌های رسمی توسعه‌ای به ایران، در سطح پایینی قرار داشته و روند آن طی سه دهه اخیر، نسبتاً ثابت و در سال ۲۰۱۶ به ۶۸/۸۳ میلیون دلار رسیده است.

نکته قابل توجه در نمودار فوق، نوسانات شدید FDI بوده که طی ۲۵ سال گذشته اتفاق افتاده و از تحولات مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ایران ناشی شده که در جذب سرمایه‌گذاری خارجی مؤثر بوده است. به عبارت دیگر، مناقشات منطقه‌ای و جریانات سیاسی در داخل کشور و از همه مهمتر تشدید تحریم‌های اقتصادی، به نوسانات شدید FDI در ایران منجر شده است. هدف از این تحقیق، بررسی اثر سه جریان عمده سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران طی

سه دهه اخیر (۱۳۷۱-۱۳۹۵)^۱ می باشد. با توجه به اینکه ورود انواع سرمایه خارجی به کشور، به ورود تکنولوژی پیشرفته، تأمین نیاز مالی و ارزی برای گسترش سطح تولید، افزایش اشتغال و رشد اقتصادی در ایران منجر می شود، لذا مطالعه شکل های مختلف سرمایه خارجی و میزان اثرگذاری آنها در رشد اقتصادی ایران، حائز اهمیت و دستیابی به نتایج تجربی تحقیق، زمینه را برای نحوه استفاده از آنها مهیا می سازد.

سؤال اصلی در این پژوهش، آن است که: اولاً، میزان اثرگذاری انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران چه میزان است؟ ثانیاً، اثر کدامیک از سه جریان سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران بیشتر می باشد؟ ساماندهی مقاله، به شرح زیر است: بعد از مقدمه، در بخش دوم، ادبیات مرتبط با موضوع تحقیق، در بخش سوم، متدولوژی تحقیق و منابع آماری، در بخش چهارم، نتایج تجربی و در بخش پنجم، نتیجه گیری و توصیه های سیاستی ارائه می گردد.

۲. ادبیات تحقیق

در این بخش از تحقیق، ابتدا مبانی نظری و سپس پیشینه تحقیق ارائه می شود.

۲-۱. مبانی نظری تحقیق

اقتصاددانان نئوکلاسیک، معتقدند که جریان تکنولوژی پیشرفته از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه، به شکل جریان سرمایه خارجی (FCI)^۲، ممکن است بر عملکرد مدیریت اثر گذاشته و به ایجاد رقابت در اقتصاد با تغییر فناوری تولید داخلی از حالت قدیمی و سنتی به مدرن و پیشرفته منجر شود. نوآوری در فرایند تولید، نیازمند تخصیص مجدد منابع و ایجاد تسهیلاتی برای افزایش اشتغال می شود که به توزیع مجدد درآمد و کاهش شکاف بین پس انداز و سرمایه گذاری منجر می گردد.

البته تعدادی از اقتصاددانان، معتقدند که جریان سرمایه خارجی، ممکن است اثر منفی بر توسعه اقتصادی یک کشور داشته باشد. اگر سرمایه گذاری داخلی دچار "اثر ازدحامی"^۳ شرکت های خارجی شود، باعث می گردد که شرکت های داخلی از جریان فعالیتهای اقتصادی در بازار کشور میزبان خارج شوند. در شرایط رقابتی، بهره وری شرکت های داخلی به علت رقابت با

۱. مطابق با ۲۰۱۵-۱۹۹۲ میلادی

2. Foreign Capital Inflow

3. Crowding- Out

شرکت‌های خارجی، ممکن است کاهش یافته و آنها از صحنه رقابت خارج می‌شوند (Khaliq & Noy, 2007; Jawaid & Saleem, 2017).

در مدل‌های رشد درونزا، سه مسیر (کانال) را بر اثر سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی مطرح می‌کنند: ۱- سرمایه خارجی به انباشت سرمایه از طریق ایجاد نهاده‌ها و تکنولوژی جدید منجر می‌شود (Blomstrom, et al., 1996; Borensztein, et al., 1998). ۲- سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سطح دانش و مهارت را در کشور میزبان با آموزش کارگران و مدیران در حین کار افزایش می‌دهد (De Mello, 1999; Ali & Mingque, 2018). ۳- سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، به افزایش رقابت در میان صنایع در کشور میزبان با رفع موانع ورود شرکت‌های جدید و کاهش قدرت بازار شرکت‌های موجود منجر می‌شود (Fambron, 2013).

بر اساس مطالعات تجربی، اثر مثبت یا منفی شکل‌های مختلف سرمایه خارجی (FCIs) به درجه بالای باز بودن تجاری، پایین بودن قیمت نسبی عوامل تولید (از قبیل هزینه پایین نیروی کار و مواد اولیه و خام برای تولید) و ثبات سیاسی کشور میزبان بستگی دارد. تحت شرایط اقتصادی و سیاسی مناسب، سرمایه‌گذاران خارجی، می‌توانند خط تولید صادراتی‌شان را گسترش داده و صرفه-جویی‌های مقیاس را بالا برده و عرضه محصولات خود را در بازار بین‌المللی بیشتر نمایند (Mah, 2010; Faruk, 2013; Orji et al., 2014; Habibi & Karimi, 2017).

۲-۲. پیشینه تحقیق

برخی از مطالعات تجربی درباره اثر شکل‌های مختلف سرمایه خارجی، به شرح زیر است:

۲-۲-۱. سرمایه مستقیم خارجی (FDI) و رشد اقتصادی

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در مطالعات تجربی بویژه مدل‌های رشد درونزای نئوکلاسیک، به عنوان یک عامل مهم در افزایش رشد اقتصادی محسوب می‌شود. به عنوان مثال، چودهوری و ماورتاس (Chowdhury & Mavrotas, 2005) معتقدند: چهار عامل: ۱- عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی؛ ۲- عوامل مؤثر بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی؛ ۳- نقش شرکت‌های چند ملیتی در کشور میزبان؛ ۴- جهت علیت بین دو متغیر در اثرگذاری FDI در افزایش رشد اقتصادی مؤثر می‌باشد.

اقتصاددانانی مانند دی ملو (De Mello, 1997)، تیواری (Tiwari, 2011)، شاکار و اسلام (Shakar & Aslam, 2015) و آدوشا-پوکو (Adusah-Poku, 2016) در مطالعات تجربی خود، اثر مثبت FDI بر رشد اقتصادی را تأیید می‌کنند. آنها معتقدند که تأثیر مثبت FDI بر رشد

اقتصادی بستگی به شرایط مناسب اقتصادی از قبیل نظام تجاری، مقررات و قوانین بازارهای مالی، نظام بانکداری، درجه باز بودن اقتصاد و وضعیت سرمایه انسانی در کشورهای میزبان دارد. برخی اقتصاددانان نیز معتقدند که FDI ممکن است اثر زیانبار بر رشد اقتصادی در بلندمدت برای کشورهای در حال توسعه داشته باشد. به عنوان مثال، هین (Hein, 1992) و خان (Khan, 2007) معتقدند که اگر کشورهای در حال توسعه نتوانند ساختار اقتصادی خود را مدرنیزه نمایند، در نظام سرمایه‌داری جهانی موفق نخواهند بود. از این رو، پیشنهاد می‌کنند که کشور های در حال توسعه، باید رشد اقتصادی خود را بدون اتکا به FDI، ارتقا دهند و یا محیط مناسب اقتصادی را برای جذب FDI فراهم نمایند. جدول (۱)، خلاصه‌ای از مطالعات تجربی در ارتباط با اثر FDI بر رشد اقتصادی را نشان می‌دهد.

جدول ۱. مطالعات تجربی درباره اثر سرمایه گذاری مستقیم بر رشد اقتصادی

مطالعه	دوره زمانی	متدولوژی تحقیق	نمونه	نتایج تحقیق (اثر FDI بر رشد اقتصادی)
حبیبی و شریف کریمی ^۱ (۲۰۱۷)	۲۰۱۴-۱۹۸۰	ARDL	ایران و کشورهای شورای خلیج فارس	اثر مثبت
منصور و همکاران ^۲ (۲۰۱۷)	۲۰۱۴-۲۰۰۱	PMG	۹ کشور آفریقایی	اثر مثبت
آدوشا- پوکو (۲۰۱۶)	۲۰۱۰-۱۹۹۰	PMG	۳۶ کشور صحرای آفریقا	اثر مثبت
نواگر و راین ^۳ (۲۰۱۵)	۲۰۰۱-۱۸۷۰	GMM	۵۳ کشور آفریقا و ۳۴ کشور آمریکای لاتین و کارائیب	اثر مثبت
علی فاخر و عابدی ^۴ (۲۰۱۵)	۲۰۱۳-۲۰۰۰	ARDL	ایران و تعدادی کشور در حال توسعه	اثر مثبت
تیواری (۲۰۱۱)	۲۰۰۷-۱۹۸۰	GMM-OLS	۲۸ کشور آسیایی	اثر مثبت
جعفر نژاد و همکاران ^۵ (۲۰۰۹)	۲۰۰۶-۱۹۹۱	SEM	ایران	اثر مثبت

مأخذ: یافته های تحقیق

1. Habibi & Karimi
2. Mansour *et al.*
3. Nwaogu & Ryan
4. Ali Fakher & Abedi
5. Jafarnejad *et al.*

مطالعات فوق نشان می‌دهد، FDI بر رشد اقتصادی کشورها و مناطق مورد مطالعه، اثر مثبت دارد.

۲-۲-۲. اثر درآمدهای انتقالی (PR) بر رشد اقتصادی

درآمدهای انتقالی (شخصی)، انتقال پول از مسیرهای غیرمستقیم توسط یک فرد مهاجر و ساکن کشور خارجی به خانواده، دوستان و یا انجمن‌ها در کشور زادگاه خود می‌باشد (Cohen, 2011; Maimbo & Ratha, 2005).

امروزه، درآمدهای انتقالی، به عنوان یک منبع مهم مالی در جهان شناخته شده و دومین رتبه را (بعد از FDI) در ارتباط با انتقال وجوه پولی به کشورهای در حال توسعه به خود اختصاص داده است. درآمدهای انتقالی در حدود ۳ برابر اندازه کمک‌های رسمی توسعه‌ای و مکمل مخارج میلیون‌ها خانواده فقیر در سراسر جهان است.

چامی و همکاران (Chami et al., 2003)، معتقدند جریان ورود درآمدهای انتقالی، می‌تواند به سرمایه‌گذاری بیشتر و در نتیجه رشد اقتصادی بلندمدت در کشورهای در حال توسعه منجر شود. درآمدهای انتقالی، می‌تواند نقصان مالی را که مانع رشد اقتصادی می‌شود، با افزایش سرمایه‌گذاری در داخل کشور میزبان، بر طرف نماید. بخشی از درآمدهای انتقالی، می‌تواند صرف آموزش و بهداشت و بهبود تغذیه در کشور گردد و به ارتقاء سرمایه انسانی کمک کند. درآمدهای انتقالی، می‌تواند سیستم مالی کشور دریافت‌کننده را بهبود بخشد و تقاضا برای پول و عرضه آن را افزایش دهد و در نهایت، سبب رشد اقتصادی بیشتر گردد (Majumder & Doughui, 2016).

برخی مطالعات تجربی، اثر منفی درآمدهای انتقالی را بر رشد اقتصادی نشان داده، مبنی بر اینکه استفاده ناصحیح از آن، باعث رشد اقتصادی بلند مدت و در نتیجه، بروز بیماری هلندی به علت جایگزینی این درآمدها به جای درآمد ناشی از کار در کشور میزبان می‌شود (Barajas et al., 2009).

جدول (۲)، برخی مطالعات تجربی درباره اثر درآمدهای انتقالی بر رشد اقتصادی را نشان می‌دهد.

جدول ۲. مطالعات تجربی درباره اثر درآمدهای انتقالی بر رشد اقتصادی

مطالعه	دوره زمانی	متدولوژی تحقیق	نمونه	نتایج تحقیق (اثر PR بر رشد اقتصادی)
ماجومدر و دونگویی (۲۰۱۶)	۱۹۶۶-۱۹۶۷ ۲۰۰۴-۲۰۰۵	ARDL	بنگلادش	اثر مثبت
آدوشا-پوکو (۲۰۱۶)	۱۹۹۰-۲۰۱۰	PMG	۴۵ کشور صحرای آفریقا	اثر مثبت
نوسا و آکینیوبولا (۲۰۱۶)	۱۹۷۰-۲۰۱۳	ARDL	نیجریه	اثر مثبت
مالیک (۲۰۱۶)	۱۹۶۶-۱۹۶۷ ۲۰۰۵-۲۰۰۴	PMG	هندوستان	اثر منفی
آهامدا و کولیبالی ^۱ (۲۰۱۳)	۱۹۸۰-۲۰۰۷	Panel Data & Casuality test	۲۰ کشور صحرای آفریقا	عدم علیت بین PR و رشد اقتصادی
کاتوشی و همکاران ^۲ (۲۰۱۲)	۱۹۸۸-۲۰۰۹	VAR	۲۴ کشور آفریقایی	اثر مثبت
وارگاس-سیویت و همکاران ^۳ (۲۰۰۹)	۱۹۸۸-۲۰۰۸	Panel Data	۲۰ کشور آسیایی	اثر مثبت

مأخذ: نتایج تحقیق

چنانکه ملاحظه می‌شود، اثر درآمدهای انتقالی بر رشد اقتصادی در بیشتر کشورهای مورد مطالعه، مثبت می‌باشد.

۳-۲-۲. اثر کمک‌های توسعه‌ای رسمی (ODA) بر رشد اقتصادی

کمک‌های توسعه‌ای رسمی (یا کمک‌های خارجی)، یکی از مهمترین ابزار برای تأمین مالی کشورهای است که با مشکل کمبود و شکاف بین پس انداز- سرمایه‌گذاری مواجهند. کمک‌های خارجی، عموماً از جانب کشورهای ثروتمند و توسعه یافته و همچنین آژانس‌های بین‌المللی چند منظوره^۴ به کشورهای در حال توسعه اعطا می‌شود. هدف از ODA، کاهش فقر و ایجاد توسعه پایدار در کشورهای جهان سوم است. برخی از انواع کمک‌های خارجی، عبارتند از: بخشودگی و یا تخفیف بدهی‌ها، زمان‌بندی پرداخت بدهی‌ها، سرمایه‌گذاری در سهام واحدهای صنعتی، کمک‌های فنی، کمک‌های غذایی و کمک‌های انسانی (Dutta et al., 2010).

1. Ahamada & Coulibaly
2. Katushi *et al.*
3. Vargas-Sivaet *et al.*
4. Multilateral Agencies

کمک‌های خارجی می‌تواند با افزایش سرمایه‌گذاری در امور فیزیکی و انسانی، افزایش ظرفیت تولیدی از طریق واردات کالا و انتقال تکنولوژی، به افزایش بهره‌وری و در نتیجه، ارتقای رشد اقتصادی منجر گردد (Tiwari, 2011). مهمترین هدف ارائه دهندگان ODA کاهش فقر در کشورهای در حال توسعه است. البته کشورهای کمک‌کننده نگران سوء استفاده دولت‌ها^۱ از کمک‌های خارجی هستند؛ بدین معنی که کشورهای دریافت کننده کمک‌های خارجی، ممکن است کمک‌های خارجی را صرف اهداف از قبل تعیین شده برای کاهش فقر نکنند. همچنین کمک‌های خارجی ممکن است، به کاهش گرفتن مالیات یا هزینه نمودن آن برای بخش‌های غیر مهم اقتصادی و سایر مفاسد اقتصادی منجر گردد (Benedek et al., 2012). جدول (۳) خلاصه‌ای از مطالعات تجربی درباره اثر ODA بر رشد اقتصادی را نشان می‌دهد.

جدول ۳. مطالعات تجربی درباره اثر کمک‌های خارجی بر رشد اقتصادی

مطالعه	دوره زمانی	متدولوژی	نمونه	نتایج تحقیق (اثر ODA بر رشد اقتصادی)
تانگ و بونهو ^۲ (۲۰۱۷)	۲۰۱۲-۱۹۹۰	Pooled OLS	۱۰ کشور بزرگ دریافت کننده کمک در صحرای آفریقا	اثر مثبت
آددوکن ^۳ (۲۰۱۷)	۲۰۱۲-۱۹۹۶	GMM	۲۰ کشور صحرای آفریقا	اثر منفی و بی معنی
دوتا و همکاران ^۴ (۲۰۱۷)	۲۰۱۴-۱۹۹۲	GMM	۶۴ کشور صحرای آفریقا و منا	اثر منفی
فامبون (۲۰۱۳)	۲۰۰۸-۱۹۸۰	ARDL	کامرون	اثر مثبت
سیراج ^۵ (۲۰۱۲)	۲۰۱۰-۱۹۷۰	VECM	اتیوپی	اثر مثبت
بختیاری و همکاران (۲۰۱۳)	۲۰۱۰-۱۹۹۱	Panel Data	۲۵ کشور در حال توسعه	اثر مثبت
ندامبندیا و نجپوچنی جنی ^۶ (۲۰۱۰)	۲۰۰۷-۱۹۸۰	PMG	۳۶ کشور صحرای آفریقا	اثر مثبت

مأخذ: نتایج تحقیق

1. Fungibility
2. Tang & Bunhoo
3. Adedokun
4. Dutta *et al.*
5. Siraj
6. Ndambendia & Njoupouognigni

چنانکه مشاهده می‌شود، اثر ODA بر رشد اقتصادی کشورهای مورد مطالعه، مثبت است. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، بیشتر اقتصاددانان تأکید بر اثر مثبت انواع جریان سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی از طریق انتقال تکنولوژی و تأمین کمبودهای مالی جهت سرمایه‌گذاری در کشورهای در حال توسعه دارند. بر اساس مدل‌های رشد درونزا، انواع سرمایه خارجی تحت شرایط ثبات اقتصادی و شرایط مناسب سیاسی و اقتصادی، باعث افزایش بهره‌وری تولید، تولید ناخالص داخلی و در نهایت، رشد اقتصادی می‌شوند.

در اکثر مطالعات انجام شده تا کنون، اثر یکی از انواع سرمایه خارجی (FDI, PR, ODA) بر رشد اقتصادی کشورها و یا مناطق مختلف با استفاده از مدل‌های متفاوت و تکنیک‌های مختلف اقتصادسنجی مورد بررسی قرار گرفته، اما مطالعه مهمی درباره اثر انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی در ایران بجز چند مطالعه درباره FDI انجام نشده است.

در این مقاله، اثر سه شکل مختلف سرمایه خارجی به‌طور جداگانه و همزمان در کوتاه مدت و بلندمدت بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از مدل رشد درونزا و تکنیک ARDL مورد استفاده قرار می‌گیرد. از آنجا که مطالعه قابل توجهی در این زمینه انجام نشده، لذا همین پژوهش، نوآوری مقاله محسوب می‌شود.

۳. متدولوژی تحقیق

براساس مطالعات تجربی، جریان سرمایه خارجی می‌تواند اثر مستقیم (Mah, 2010) یا اثر سرریزی^۱ (Kotrajaras, 2011) بر رشد اقتصادی داشته باشد. مدل اقتصادسنجی مورد مطالعه در این تحقیق، تابع کاب-داگلاس به صورت زیر است:

$$Y_t = A_t K_t^\alpha L_t^\beta e_t^{\varepsilon_t} \quad (1)$$

که در آن، Y_{it} تولید ناخالص واقعی، K_t موجودی سرمایه، L_t نیروی کار، A_{it} بهره‌وری کل عوامل تولید به عنوان نمادی^۲ از تکنولوژی است. متغیر A_{it} درونزا است و تابعی از ODA, PR و FDI است. به عبارت دیگر، در این مطالعه، مدل رشد درونزا، تابعی از سه متغیر فوق می‌باشد که بر تولید از طریق بهبود بهره‌وری کل اثر می‌گذارد (Fambon, 2013)^۳. بنابراین، فرض می‌شود که A_{it} تابعی از سه متغیر فوق به شرح زیر می‌باشد:

1. Spillover Impacts

2. Proxy

۳. در مدل رشد درونزا، A_t به عنوان بهره‌وری کل عوامل (TFP) است و به عنوان نمادی (پراکسی) برای تکنولوژی محسوب می‌شود. تعدادی از مطالعات از جمله منصور و همکاران (Mansour et al., 2017)، تانگ و

$$A_t = F(FDI_t, PR_t, ODA_t) = FDI_t^\delta PR_t^\phi ODA_t^\theta \quad (2)$$

معادله (۲۰)، از ترکیب معادله (۱۸) و (۱۹) به دست می‌آید:

$$Y_t = L_t^\alpha K_t^\beta FDI_t^\delta PR_t^\phi ODA_t^\theta e^{\varepsilon_t} \quad (3)$$

با لگاریتم طبیعی گرفتن از معادله (۲۰) داریم:

$$\ln Y_t = \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t + \delta \ln FDI_t + \phi \ln PR_t + \theta \ln ODA_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

که در آن، $\alpha, \beta, \delta, \phi, \theta$ ضرایب L, K, FDI, PR, ODA می‌باشد. معادله (۲۱) برای تخمین، به صورت زیر می‌باشد:

$$\ln Y_t = \varphi + \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t + \delta \ln FDI_t + \phi \ln PR_t + \theta \ln ODA_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

در معادله فوق، همه متغیرها به شرح زیر تعریف شده‌اند:

φ جمله ثابت و ε_t جمله اخلال می‌باشد و فرض می‌شود دارای توزیع نرمال و واریانس ثابت است. Y_t تولید ناخالص واقعی (میلیون دلار)، L_t کل نیروی کار (میلیون دلار)، K_t موجودی سرمایه، FDI_t خالص سرمایه گذاری مستقیم خارجی (میلیون دلار)، PR_t خالص درآمد انتقالی (میلیون دلار)، ODA_t خالص کمک‌های رسمی توسعه‌ای (میلیون دلار). دوره زمانی مورد مطالعه ۱۳۹۵-۱۳۷۱ (۲۰۱۶-۱۹۹۲ میلادی)^۱ است. مأخذ اطلاعات متغیرهای GDP, L, K, FDI, PR توسعه توسط بانک جهانی است و آمار ODA از نظام گزارشی اعتباری^۲ سازمان OECD اخذ گردیده و همه آمارها با شاخص قیمت ثابت آمریکا در سال ۲۰۱۰ میلادی تعدیل شده است. با توجه به مطالعات تجربی گذشته، انتظار است که اثر K_{it} , L_{it} بر رشد اقتصادی ایران مثبت و اثر FDI_t , PR_t , ODA_t ممکن است مثبت و یا منفی باشد. ضمناً مدل انتخابی و متغیرهای مربوطه در این تحقیق، در برخی از مطالعات از قبیل کیم و بانگ (Kim & Bang, 2008)، ماه (Mah, 2010)، فامبون (Fambon, 2013)، کوزتونیاک (Kosztowniak, 2013)، اقبال و

بنهو (Tang and Bunhoo, 2017)، نوسا و آکینبودا (Nwosa and Akinboda, 2016)، آدوشا-پوکو (Adusha-Poku, 2016)، ماجومدر و دونگوی (Majumder and Doungui, 2016) و دوتا و همکاران (Dutta et al., 2016) را به عنوان متغیر برونزا در مدل رشد اقتصادی به کار برده‌اند و معتقدند که شکل‌های سرمایه خارجی، به انتقال تکنولوژی مدرن (سرریز)، نوآوری، دانش با تکنولوژی پیشرفته، افزایش مهارت‌های داخلی و درآمدهای ارزی با ثبات از کشورهای توسعه یافته به کشورهای میزبان منجر می‌شود و بهره‌وری عوامل تولید را بهبود می‌بخشد.

۱. قبل از سال ۱۹۹۲ میلادی، آمار برخی از متغیرها برای ایران وجود نداشت.

2. Creditor Reporting System

همکاران (Iqbal et al., 2013) و آدوشا-پوکو (Adusah-Poku, 2016) مورد استفاده قرار گرفته است.

در این تحقیق، برای تخمین رابطه بلندمدت و کوتاه مدت بین متغیرهای وابسته و مستقل، از تکنیک خود توضیح با وقفه‌های توزیعی (ARDL)^۱ استفاده می‌شود. مزیت این تکنیک، آن است که روابط بلندمدت و کوتاه مدت متغیرها را به‌طور همزمان در کوتاه مدت و بلند مدت برآورد می‌کند. در این تکنیک، امکان تخمین متغیرها با درجه هم‌انباشتگی متفاوت، یعنی $I(0)$ و $I(1)$ وجود دارد. این ویژگی برای قدرت پایین آزمون‌های ریشه واحد در نمونه‌های کوچک، مفید می‌باشد. فرم خلاصه شده مدل پویای ARDL به صورت زیر است:

$$Y_t = \sum_{j=1}^m \lambda_j Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

که در آن، Y_t تولید ناخالص واقعی، بردار متغیرهای توضیحی، λ_j مقادیر اسکالر عددی، μ_t اثر ویژه کشوری، ε_t جمله اخلال است. جمله تصحیح خطای (ECM) در ارتباط با الگوی $ARDL(p, q, q, \dots, q)$ به صورت زیر، ارائه می‌شود:

$$\Delta(Y)_t = \sum_{j=1}^{m-1} \lambda_j \Delta(Y)_{t-j} + \sum_{j=0}^{n-1} \delta_j \Delta(X)_{t-j} + \varepsilon_t \quad (7)$$

در این مطالعه، از روش شواتز بیزین (SBC) برای تعیین وقفه بهینه بلندمدت استفاده می‌شود.

۴. نتایج تخمین

در ابتدا، آزمون مانایی و هم‌انباشتگی برای متغیرهای مدل انجام می‌شود.

۴-۱. آزمون ریشه واحد

به منظور بررسی مانایی متغیرها، آزمون لوین-لین چو (LLC^2)، بریتونگ (Breitung)، هاردی (Hardi) با فرض ریشه واحد مشترک، و آزمون ایم-پسران-شین (IPS^3) و دیکی فولر-فیشر (ADF-Fisher) با فرض ریشه واحد مجزا استفاده شده است. خلاصه نتایج این آزمون با فرض

-
1. Auto Regressive Distribution Lag
 2. Levin-Lin-Chu
 3. Im, Pesaran & Shin

وجود روند زمانی و عرض از مبدأ متغیرها در جدول (۴) ارائه شده است. با توجه به نتایج این جدول و ارزش احتمال محاسبه شده، نتیجه می‌گیریم که متغیرهای Y ، L ، K و FDI در سطح ۰/۱ مانا هستند و متغیرهای PR و ODA با یک‌بار تفاضل گیری مانا می‌شوند (جدول ۵).

جدول ۴. نتایج آزمون‌های ریشه واحد

با وجود ریشه واحد مجزا		با فرض وجود یک ریشه واحد مشترک			
آماره ADF X^2	آماره IPS $w-t-bar-$	آماره $Hardi$ $z-stat$	آماره $Breitung$ $t-stat$	آماره $LC L$ $t-stat$	متغیرها
۱۵۳/۵۴ (۰/۰۰۰۰)	۴/۲۰۵۴ (۰/۰۰۰۱)	۵/۱۹۶۴ (۰/۰۰۰۰)	۲/۷۳۲۱ (۰/۰۰۰۰)	۱۲۸۶/۳ (۰/۰۰۰۴)	$\ln Y$
۱۹۳/۵۷۳ (۰/۰۰۰۰)	۲/۲۳۹۸ (۰/۰۰۰۰)	۳/۳۰۲۱ (۰/۰۰۰۰)	۲/۲۹۷۶ (۰/۰۰۰۰)	-۳/۳۲۸۶ (۰/۰۰۰۰)	$\ln L$
۲۱۸/۶۴۲ (۰/۰۰۰۰)	۳/۳۲۱۸ (۰/۰۰۰۰)	۹/۷۵۳۱ (۰/۰۰۰۰)	۳/۸۴۲۱ (۰/۰۰۰۰)	-۶/۷۵۳۴ (۰/۰۰۰۰)	$\ln K$
۱۱۰/۴۳۲ (۰/۰۰۰۰)	-۴/۶۵۹۶ (۰/۰۰۰۰)	۵/۹۸۴۵ (۰/۰۰۰۰)	-۳/۴۳۲۷ (۰/۰۰۰۰)	۲/۴۳۲۷ (۰/۰۰۰۰)	$\ln FDI$
۳/۲۴۹۷ (۰/۳۲۸۷)	۷/۱۳۶۵ (۰/۱۷۶۵)	۹/۲۱۶۵ (۰/۲۳۹۸)	۲/۴۲۷۵ (۰/۵۳۹۸)	-۱/۶۴۲۸ (۰/۲۱۶۵)	$\ln PR$
۴۵/۱۹۰۶ (۰/۲۶۳۴)	۵/۳۴۲۱ (۰/۱۸۴۳)	۱۳/۳۲۲۲ (۰/۳۵۷۴)	۰/۲۸۶۳ (۰/۳۸۷۶)	۰/۱۸۵۳ (۰/۴۱۷۵)	$\ln ODA$

مأخذ: محاسبات تحقیق

جدول ۵. نتایج آزمون‌های ریشه واحد (با یک‌بار تفاضل گیری)

با وجود ریشه واحد مجزا		با فرض وجود یک ریشه واحد مشترک			
آماره ADF X^2	آماره IPS $w-t-bar-$	آماره $Hardi$ $z-stat$	آماره $Breitung$ $t-stat$	آماره LLC $t-stat$	متغیرها
۱۶۲/۲۳۵ (۰/۰۰۰۰)	-۳/۲۵۴۳ (۰/۰۰۰۰)	۸/۱۲۳۴ (۰/۰۰۰۰)	-۳/۳۲۱۵ (۰/۰۰۰۰)	۵/۱۸۵۴ (۰/۰۰۰۰)	$\ln PR$
۱۴۳/۲۶۴۱ (۰/۰۰۰۰)	۱/۱۶۴۳ (۰۰۰۰,۰)	-۷/۱۲۵۴ (۰/۰۰۰۰)	-۷/۱۲۶۵ (۰/۰۰۰۰)	۶/۱۲۴۷ (۰/۰۰۰۰)	$\ln ODA$

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲. نتایج تحقیق

۴-۲-۱. نتایج حاصل از تخمین پویا (کوتاه مدت)

برای تخمین رابطه بلندمدت اثر انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران و پویایی کوتاه مدت تعدیل‌های آن، از رویکرد مدل سازی ARDL پسران و شین و مدل تصحیح خطای (ECM) استفاده می‌شود. در این روش، مقادیر با وقفه متغیرها وارد الگو می‌شوند. برای تعیین وقفه بهینه، می‌توان از آماره‌های شوارتز-بیزین، آکائیک و حنان کوئین استفاده کرد. معمولاً اگر حجم نمونه کمتر از ۱۰۰ باشد، از معیار شوارتز - بیزین بهره‌گیری می‌شود؛ چرا که از دست دادن درجات آزادی، صرفه جویی می‌کند.

در این مطالعه، از معیار شوارتز - بیزین استفاده شده است. بر اساس آماره شوارتز - بیزین در مدل برآوردی، متغیر رشد اقتصادی با یک وقفه و سایر متغیرها بدون وقفه در نظر گرفته شده اند. جدول (۶) نتایج تخمین مدل ARDL کوتاه مدت را نشان می‌دهد.

جدول ۶. تخمین ضرایب کوتاه مدت با استفاده از رویکرد ARDL (1,0,0,0,0,0)

متغیر	ضریب	انحراف معیار	[احتمال] آماره t
Ln y (-1)	۰/۸۶۰۶۱	۰/۰۳۲۸۶	۲۶/۱۹۰۳ [۰/۰۰۴]
Ln L	۰/۰۱۳۲۱	۰/۰۲۷۶۶۸	۲/۶۴۶ [۰/۰۴۹]
Ln K	۰/۰۸۸۱	۰/۰۳۳۰۹	۲/۸۴۹ [۰/۰۰۸]
Ln FDI	۰/۰۳۳۷	۰/۰۱۶۸۸	۳/۱۸ [۰/۰۱۰]
Ln PR	۰/۰۴۲۱	۰/۰۱۹۹۰۸	۳/۶۷۱ [۰/۰۱۵]
Ln ODA	۰/۰۵۱۱	۰/۰۴۲۵	۲/۰۰۲ [۰/۰۲۵]
C	۰/۴۴۶۵	۰/۱۶۹۸۳	-۲/۶۲۹ [۰/۰۱۴]
$R^2 = ۰/۹۹۵۸$	$F = [۰/۰۰]$ ۹۹۷/۰۱	Durbin's h statistic = -۲/۵۶۸	
F Version		LM Version	
		Test Statistics	
A. Serial Correction		۳/۵۳۷۷(۰/۰۶)	
B. Functional For		۲/۷۵۵(۰/۰۹)	
C. Normality		۲/۷۳۵(۰/۲۶)	
D. Heteroscedasticity		۱/۵۰۶(۰/۲۲)	

مأخذ: محاسبات تحقیق

همان گونه که ملاحظه می شود، علامت ضرایب تخمین زده شده، با مبانی نظری سازگار است و تمامی متغیرها در سطح ۵ در صد، معنی دار هستند. به عبارت دیگر، اثر متغیرهای FDI، PR و ODA بر رشد اقتصادی ایران، مثبت می باشد. از آنجا که در الگوهای لگاریتم-لگاریتم ضرایب متغیرهای مستقل، کشش متغیر وابسته را نسبت به متغیر مستقل نشان می دهند، لذا، تخمین مدل کشش تولید ناخالص ملی، نسبت به نیروی کار، موجودی سرمایه، سرمایه گذاری مستقیم خارجی، درآمدهای انتقالی شخصی و کمکهای رسمی توسعه ای، به ترتیب ۰/۰۱، ۰/۰۸، ۰/۰۳، ۰/۰۴ و ۰/۰۵ در کوتاه مدت می باشد.

به علاوه، با توجه به اینکه در این مدل، ضریب تعیین تعدیل شده برای تمامی رگرسیون برابر ۰/۹۹ می باشد، می توان نتیجه گرفت که متغیرهای توضیحی موجود در این رگرسیون ها توانسته اند به میزان ۹۹ درصد متغیر وابسته را توضیح دهند. با توجه به اینکه آماره F نشان دهنده درجه صحت تخمین رگرسیون بوده، عدد بالای آن، نشان دهنده معنی داری کل تخمین مدل تحقیق است. همچنین در آزمون های تشخیصی، عدم خودهمبستگی، همسانی واریانس، عدم تورش، تصریح و نرمال بودن جزء خطا را در سطح ۹۵ درصد نمی توان رد نمود. در نتیجه مدل برآوردی، فروض کلاسیک را تأمین می نماید. از آنجا که متغیر وابسته با وقفه در مدل ظاهر گشته، از آزمون h-دوربین نیز برای آزمون عدم خودهمبستگی استفاده شده و نتایج آزمون حاکی از عدم وجود خودهمبستگی است.

۲-۲-۴. نتایج حاصل از تخمین بلند مدت

از آنجا که آماره t محاسبه شده برابر ۴/۲۴- می باشد که از قدر مطلق مقدار بحرانی ۳/۵۷- ارائه شده توسط بنرجی، دولادو و مستر (۱۹۹۲)، در سطح ۹۵ در صد بیشتر است. در نتیجه، فرض صفر رد شده و وجود رابطه همگرایی بلند مدت، تأیید می شود. پس از اطمینان از وجود رابطه بلند مدت، مدل تحقیق را تخمین زده می زنیم. جدول (۷)، نتایج کشش رشد اقتصادی را نسبت به انواع سرمایه خارجی در افق بلندمدت، نشان می دهد. همان طور که ملاحظه می شود، در بلند مدت، اثر انواع سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی ایران، مثبت و معنی دار است. به عبارت دیگر، کشش رشد اقتصادی نسبت به FDI، PR و ODA به ترتیب، ۵، ۴ و ۳ درصد است. ضمناً FDI بر رشد اقتصادی در بلند مدت، بیشتر از PR و ODA است.

جدول ۷. تخمین ضرایب بلند مدت با استفاده از رویکرد ARDL

متغیر	ضریب	انحراف معیار	t [احتمال] آماره
Ln L	۰/۰۲۵۸	۰/۰۲۷۶۶۸	۲/۶۴۶ [۰/۰۹۷]
Ln K	۰/۰۸۲۱	۰/۰۳۳۰۹	۲/۸۴۹ [۰/۰۰۸]
Ln FDI	۰/۰۵۸۲	۰/۰۱۶۸۸	۳/۱۸ [۰/۰۱۸]
Ln PR	۰/۰۴۸۶	۰/۰۱۹۹۰۸	۳/۶۷۱ [۰/۰۱۳]
Ln ODA	۰/۰۳۸۶	۰/۰۴۲۵	۲/۰۰۲ [۰/۰۱۹]
C	-۰/۲۶۴۹	۰/۱۶۹۸۳	-۲/۶۲۹ [۰/۰۱۴]

مأخذ: محاسبات تحقیق

۳-۲-۴. برآورد الگوی تصحیح خطا (ECM)

جدول (۸) نتایج حاصل از برآورد الگوی تصحیح خطا (ECM) را نشان می‌دهد. این ضریب، بیانگر درصد تعدیل عدم تعادل متغیر وابسته در هر دوره در حرکت به سمت رابطه بلند مدت است. همان طور که ملاحظه می‌شود، ضریب تصحیح خطا در حدود ۰/۱۴- تخمین زده شده، و از معنی‌داری بالایی برخوردار است و نشان می‌دهد که حدود ۱۴ درصد از عدم تعادل رشد اقتصادی، در دوره بعد تعدیل می‌شود.

جدول ۸. نتایج مدل تصحیح خطا (ECM)

متغیر	ضریب	انحراف معیار	t [احتمال] آماره
dLn L	۰/۰۳۳۱۷۱	۰/۰۱۶۱۱۵	۲/۰۵۸۳ [۰/۰۴۸]
dLn K	۰/۱۶۷۲۴	۰/۰۵۸۶۸۵	۲/۸۴۹ [۰/۰۰۸]
dLn FDI	۰/۰۵۵۲۸	۰/۰۱۷۳۸۵	۳/۱۸ [۰/۰۰۳]
dLn PR	۰/۰۳۱۱۸۸	۰/۰۱۵۵۷۵	۳/۶۷۱ [۰/۰۰۱]
dLn ODA	۰/۰۵۳۴۷۲	۰/۰۲۶۷۰۹	۲/۰۰۲ [۰/۰۰۰]
dC	۰/۴۴۶۵۳	۰/۱۶۹۸۳	-۲/۶۲۹ [۰/۰۱۳]
dECM(-1)	-۰/۱۳۹۳۹	۰/۰۳۲۸۶	-۴/۲۴۱۹ [۰/۰۰۰]

مأخذ: محاسبات تحقیق

همان‌طور که در مبانی نظری تحقیق و مطالعات تجربی در کشورهای مختلف جهان بیان شد، ورود جریان انواع سرمایه خارجی (FDI، PR و ODA)، در صورتی که شرایط بهینه استفاده از آنها در داخل کشور میزبان وجود داشته باشد و صرف سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی و عمرانی گردد و باعث اثر ازدحامی بر سرمایه‌گذاری‌های داخلی نشود، به افزایش رشد اقتصادی منجر می‌شود. البته ماهیت استفاده از انواع سرمایه خارجی در کشورهای مختلف متفاوت است. به عنوان مثال، بنابر نتایج این تحقیق، FDI و PR در بلندمدت و ODA در کوتاه مدت، تأثیر بیشتری در افزایش رشد اقتصادی ایران دارد.

در ارتباط با اثر FDI بر رشد اقتصادی ایران در سال‌های اخیر، مطالعاتی به شرح زیر انجام شده است: فرزین و همکاران (۱۳۹۱)، استادی و همکاران (۱۳۹۲)، علیزاده و همکاران (۱۳۹۳) و نگهداری (۱۳۹۳) در مطالعات خود، نشان دادند که جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)، به ارتقای سطح کیفی محصولات و افزایش رشد اقتصادی در ایران منجر شده است و نتایج تخمین مدل‌های رگرسیونی آنها، با نتایج این تحقیق مطابقت دارد.

جهانگرد و همکاران (۱۳۹۶)، در مطالعه‌ای به‌رغم تأیید مطالعات نظری و تجربی مبنی بر اثر مثبت سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی، اثر FDI بر رشد اقتصادی ایران را منفی به‌دست آوردند؛ به دلیل نداشتن زیر ساخت‌های لازم، قوانین و مقررات نامناسب و زیاد، مشکلات مدیریتی و ناهماهنگی اجرایی.

همچنین در مطالعات خارجی، جعفرنژاد و همکاران (Jafarnejad et al., 2013)، علی فاخر و عابدی (Alifakher & Abedi, 2015) و حبیبی و کریمی (Habibi & Karimi, 2017) اثر مثبت FDI بر رشد اقتصادی ایران را، تأیید نموده‌اند.

در ارتباط با اثر جریان درآمدهای انتقالی و کمک‌های رسمی توسعه‌ای بر رشد اقتصادی ایران، تاکنون مطالعه قابل توجهی انجام نشده است. همان‌طوری که نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، ورود درآمدهای انتقالی در ایران - به‌رغم وجود دو میلیون ایرانی خارج از کشور - رقم قابل توجهی را تشکیل نمی‌دهد و چنانچه درآمدهای انتقالی صرف سرمایه‌گذاری‌های تولیدی نشود، باعث افزایش نقدینگی شده و اثر تورمی در اقتصاد خواهد داشت.

معهد، درآمدهای انتقالی، یکی از منابع مهم کسب منابع ارزی در بیشتر کشورهای جهان محسوب می‌شود و در صورتی که جذب سرمایه‌گذاری تولیدی شود، به افزایش رشد اقتصادی منجر می‌شود.

ضمناً نتایج مطالعات وارگاس و همکاران (Vargas-Silva et al., 2009) در کشورهای آسیایی، ماجومدر و دونگویی (Majumder & Doughui, 2016) در بنگلادش، آدوشا-پوکو

(Adusah-Poku, 2016) در کشورهای آفریقایی مبنی بر اثر مثبت درآمدهای انتقالی بر رشد اقتصادی، با نتایج به دست آمده در این تحقیق درباره ایران، مطابقت دارد. کمک‌های رسمی توسعه‌ای (ODA)، عموماً توسط سازمان‌های جهانی (مانند OECD) به کشورهای جهان سوم برای انجام طرح‌های زیربنایی و مقابله با فقر تعلق می‌گیرد. میزان دریافتی ایران (به‌رغم بیش از یک میلیون آواره خارجی در داخل کشور)، بسیار ناچیز است. نتایج این تحقیق، نشان می‌دهد ODA در کوتاه مدت و بلندمدت، اثر مثبت بر رشد اقتصادی ایران داشته است و با مطالعات فامبون (Fambon, 2013) در کامرون، بختیاری و همکاران (Bakhtiari et al., 2013) در کشورهای در حال توسعه و تانگ و بونهو (Tang & Bundhoo, 2017) در کشورهای در حال توسعه مطابقت دارد. به‌طور کلی، از مطالعات انواع جریان سرمایه خارجی در ایران و کشورهای دیگر جهان، می‌توان به این نتیجه رسید که ورود جریان سرمایه خارجی به کشورهای میزبان، ماهیتاً اثر مثبت بر رشد اقتصادی دارد، اما عدم استفاده بهینه از آن، دارای اثر ازدحامی بر سرمایه‌گذاری داخلی است و در نهایت، به بروز تورم و رشد منفی اقتصادی منجر می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

هدف از این مطالعه، بررسی تجربی اثر FDI, PR, ODA بر رشد اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۷۱-۱۳۹۵ (۲۰۱۶-۱۹۹۲ میلادی) با استفاده از تکنیک ARDL می‌باشد. همه سه نوع جریان سرمایه، دارای اثر مثبت و معنی دار در کوتاه مدت و بلندمدت بر رشد اقتصادی می‌باشد. البته، اثر FDI و PR بیشتر از اثر ODA در دوره مورد مطالعه می‌باشد. طی دو دهه اخیر، FDI مهمترین منبع سرمایه خارجی در ایران محسوب شده، در سال ۲۰۱۶، مقدار آن بالغ بر ۳۰۶۳/۵۸ میلیون دلار در مقایسه با PR و ODA که به ترتیب، ۱۲۰۸/۳۵ و ۶۸/۸۳ میلیون دلار به قیمت واقعی بوده است. همان‌طور که نتایج تخمین مدل نشان می‌دهد، FDI در کوتاه مدت و بلندمدت، دارای اثر مثبت و معنی دار بر رشد اقتصادی ایران است. ضمناً اثر بلند مدت آن بیشتر از زمان کوتاه مدت می‌باشد.

بنابراین، FDI یک منبع مهم از سرمایه خارجی برای ایران محسوب می‌شود و می‌تواند باعث انتقال تکنولوژی پیشرفته از خارج، افزایش صادرات و درآمدهای ارزی و در نهایت، به رشد و توسعه اقتصادی منجر شود. شواهد تجربی، حاکی از آن است که اثر FDI بر رشد اقتصادی، بستگی به محیط مناسب اقتصادی کشورهای میزبان و دریافت‌کننده آن دارد و می‌تواند زمینه را برای سرمایه‌گذاری خارجی و تشدید سرمایه‌گذاری در داخل کشور هموار سازد.

ایجاد زیرساخت اقتصادی، سیستم مالی پیشرفته، سرمایه انسانی مجرب و ثبات اقتصادی، از جمله شرایط اولیه برای جذب FDI به داخل کشور می‌باشد (استادی و همکاران، ۱۳۹۲؛ شاه آبادی و محمودی، ۱۳۸۵).

درآمدهای انتقالی شخصی نیز در کوتاه مدت و بلندمدت، دارای اثر مثبت و معنی‌دار بر رشد اقتصادی است و ورود آن به کشور، به افزایش ذخایر ارزی منجر می‌گردد. چنانچه جریان ورود درآمدهای انتقالی شخصی صرف سرمایه‌گذاری در امور تولیدی شود، هم به رشد اقتصادی کشور می‌شود منجر و هم، از تورم جلوگیری می‌کند. بنابراین، جذب درآمدهای انتقالی از خارج به داخل کشور، می‌تواند کمک شایانی به رشد اقتصادی بنماید.

ایجاد زمینه‌های مناسب اقتصادی از قبیل نرخ بهره بانکی مناسب برای سپرده‌ها، معافیت از مالیات و رفع موانع قانونی و اداری، می‌تواند به تشویق انتقال درآمدهای ایرانیان مقیم خارج به داخل کشور منجر شود. همچنین دولت می‌تواند سیاست‌هایی را اتخاذ کند که بخش مهمی از درآمدهای انتقالی جذب سرمایه‌گذاری در داخل کشور شود و از مصرف آن در امور کاذب و تورم‌زا جلوگیری نماید.

اثر کمک‌های رسمی توسعه‌ای بر رشد اقتصادی، مثبت و معنی‌دار است، لیکن به دلیل قابل توجه نبودن آن، این متغیر اثر کمتری نسبت به سایر جریان ورود سرمایه خارجی بر رشد اقتصادی دارد. کمک‌های رسمی توسعه‌ای عموماً به دولت‌ها اعطا می‌شود و مهمترین هدف آن، کاهش فقر در جامعه است. کمک‌های خارجی باید در جهت سرمایه‌گذاری در زمینه‌های عمرانی و در جهت افزایش رشد و توسعه اقتصادی صرف شود.

به طور کلی، اثر انواع جریان‌ات سرمایه خارجی (FCIs) بر رشد اقتصادی، باید با سیاست‌های مالی و پولی کشور میزبان سازگار باشد. برنامه ریزی صحیح در استفاده از جریان ورود سرمایه خارجی، در افزایش بهینه از آن، مؤثر بوده و به افزایش رشد و رونق اقتصادی در کشور منجر می‌گردد. دولت باید جریان سرمایه خارجی را برای زیر ساخت‌های فیزیکی (از قبیل حمل و نقل، ارتباطات، فاضلاب و آب و برق) و زیر ساخت‌های اجتماعی (از قبیل بهداشت، آموزش و تغذیه مناسب) تخصیص دهد و از اقداماتی که باعث اثر ازدحامی^۱ مخارج دولت می‌شود، خودداری نماید. دولت باید امکانات بالقوه جذب تکنولوژی پیشرفته را برای ورود جریان سرمایه‌های خارجی فراهم کرده، عوامل داخلی و خارجی را برای به وجود آمدن شرایط اولیه سرمایه‌گذاری از طریق سیاست‌های پولی و مالی مناسب، حکمرانی خوب و رفع موانع ورود انواع مختلف سرمایه خارجی فراهم نماید.

دولت باید ضمن تشویق ورود انواع سرمایه خارجی، از ایجاد زمینه‌های لازم اقتصادی مانند تربیت نیروی انسانی مجرب و تشویق مردم به پس‌انداز نقدینگی خود، به منظور افزایش سرمایه-گذاری در داخل کشور، غافل نشود و سرمایه‌گذاری خارجی را مکمل سرمایه‌گذاری داخلی قلمداد نماید.

منابع و مأخذ

- Adedoku, A.J. (2017). Foreign aid, governance and economic growth in Sub-Saharan Africa: Does one Cap Fit All?. *African Development Review*, 29 (2): 184-196.
- Adusah-Poku, F. (2016). Which form of foreign capital inflows enhance economic growth? Empirical in Sub-Saharan Africa. *Asian Economic and Financial Review*, 6(10): 557-570.
- Ahamada, I. & Coulibaly, D. (2013). Remittances and growth in Sub-Saharan African Countries. *Journal of International Development*, 25 (3): 310-324.
- Ali, N. & Mingque, Y. (2018). Does Foreign Direct Investments Lead to Economic Growth? Evidence from Asian developing countries. *International Journal of Economic and Finance*, 10 (3): 109-119.
- Ali Fakher, H., & Abedi, Z. (2015). The role of foreign direct investment, technology transfer and spillover effects on economic growth: A GTA Model. *Iranian Journal of Economic Studies*, 4(2): 137-160.
- Alizadeh, M.; Babaei, M.J. & Khodaei, M. (2014). The Interaction between FDI and economic development in D8 members. *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, 2(6): 87-104 (in Persian).
- Barajas, A.; M.T. Gape; R. Ghami; P. Montieland and C. Fullenkamp (2009). Do Workers Remittances Promote Economic Growth?. IMF Working Paper WP/09/153. Washington, DC: IMF: 1-22.
- Bakhtiari, S.; Tayebi, S. K. & Izadkhasti H. (2013). Impact of official development assistance on government fiscal behavior in the selected Asian developing countries. *Quarterly Journal of the Economic Research*, 12(2): 51-64.
- Benedek, D.; Crivelli, E.; Gupta, S. and Muthoora, P. (2012). Foreign Aid and Revenue: Still a Crowding Out Effect?. IMF Working Paper, WP/12/182: 1-47.
- Behraouzi, M.; Soutani, A. & Mirzaei, M. (2015). analyzing local obstacles and restriction of foreign investment in Iran. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, 23(74): 193-233 (in Persian).
- Blomstrom, M.; Lipsey, R. E. & Zejan. M. (1996). Is fixed investment the key to economic growth?. *Quarterly Journal of Economics*, 111(1): 269-76.
- Borensztein, E.; De Gregorio, J. & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1): 115-135.
- Chami, R.; F. Connel, & J. Samir (2003). Is Immigrant Remittance Flow a Source of Capital for Development?. IMF Working Paper WP/03/189: 1-47.
- Chowdhury, A. & Mavrotas. G. (2005). FDI and Growth: A Casual Relationship. UNU, WIDER, Research Paper No: 2005/25: 1-10.

- Cohen, J. H. (2011). Migration, remittances, and household strategies. *Annual Review of Anthropology*, 40 (1): 103-114.
- Dutta, N.; La Crosse, C., & Sobel, R. S. (2010). Foreign aids impact on domestic business climates: An empirical analysis with SSA and Asian countries. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 5(3): 365-382.
- De Mello, L.R. (1999). Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1): 133-51.
- Fambon, S. (2013). Foreign Capital Inflow and Economic Growth in Cameroon. United Nations University-WIDER, Working Paper, No. 2013/124.
- Faruk, M. O. (2013). The effect of FDI to accelerate the economic growth of Bangladesh and some problems and prospects of FDI. *Asian Business Review*, 2 (4): 37-43.
- Farzin, M.R.; Ashrafi, Y. & Fahimifar, F. (2012). FDI and economic growth: Combination of system dynamic and econometrics approaches. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, 20 (61): 29-62 (in Persian).
- Ghaffari, F., & Niknezhad, E. (2012). The study of the effect of foreign direct investment on economic growth in some NENA countries. *Financial Economics*, 6(20): 147-172 (in Persian).
- Habibi, F., & Karimi, M.S. (2017). Foreign direct investment, and economic growth, evidence from Iran and GCC. *Iranian Economic Review*, 21 (3): 601-620.
- Hein, S. (1992). Trade strategy and the dependency hypothesis: A comparison of policy, foreign investment, and economic growth in Latin America and East Asia. *Economic Development and Cultural Change*, 40 (3): 495-521.
- <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?Locations=IR> (Retrieved at 2/21/2019)
- Inekwe, J. N. (2013). FDI, employment and economic growth in Nigeria. *African Development Review*, 25 (4): 421-433.
- Iqbal, Z., & A. Satter (2008). The Contribution of Workers Remittance to Economic Growth in Pakistan. Pakistan Institute of Development Economics. Research Report, No.187: 1-25.
- Iqbal, N.; Ahmad, N.; Haider, Z., and Anwar S. (2013). Impact of foreign direct investment on GDP: A case study from Pakistan. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 1(16) 73-80.
- Jafarnejad, Ahmad; Golnam, Arash, & Ale Ebrahim, Nader (2013). Determinants of foreign direct investment in Iran: An empirical study using structural equation modeling. *Middle East Forum*, 1(9): 71-85.
- Jawaid, S. & Saleem, S. M. (2017). Foreign capital inflows and economic growth of Pakistan. *Journal of Transactional Management*, 22(2): 121-149.
- Kara, M., A.; Tas S. & Ada, S. (2016). The impact of infrastructure expenditure types on regional income in Turkey. *Regional Studies*, 50(9): 1509-19.

- Khan, M. A. (2007). Foreign Direct Investment and Economic Growth: The Role of Domestic Financial Sector. (PIDE Working Paper No. 2007:18). Pakistan Institute of Development Economics, Islamabad, Pakistan.
- Katushi, S.I.; R. Gaiha & A. Abdilahi (2012). Remittances, Growth and Poverty: New Evidence from Asian Countries. Discussion Paper, Vol. 15, Asia and Pacific Division, IFAD.
- Khalik, A. & Noy, I. (2007). Foreign Direct Investment and Economic Growth: Empirical Evidence from Selected Data in Indonesia. http://www.economics.hawaii.edu/research/workingpapers/wp_07-26.pdf, (Retrieved at 12/6/2018).
- Kim, K. & Bang, H. (2008). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Ireland. KIEP Working Paper 09-08. Seoul: Korean Institute of International Economic Policy.
- Kinishita, Y. & Lu, C.H. (2006). On the Role of Absorptive Capacity: FDI Matters to Growth. William Davidson Institute, Working Paper, No. 845.
- Kosztowniak, A. (2013). Foreign direct investment as a factor of economic growth in Poland: Empirical analysis for the period 1995-2012. *Advanced in Economics and Business*, 1(2): 203-212.
- Mah, Jai, Sheen (2010). Foreign direct investment inflows and economic growth: The case of Korea. *Review of Development Economics*, 14(4): 726-735.
- Mafrouzlu, B. V.; Soltan, A. & Mirzaei, M. (2015). analyzing local obstacles and restriction of foreign investment in Iran. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, 23 (74): 193-233 (in Persian).
- Majumder, S.H. & Doughui, Z. (2016). The relationship between remittance and economic growth in Bangladesh: An autoregressive distributed lag model (ARDL). *European Researcher*, Series A, 104 (3): 157-167.
- Mallick, H. (2012). Inflows of remittances and private investment in India. *The Singapore Economic Review*, 57(1): 1-22.
- Natacha, S. (2012). Foreign Capital Inflow and Economic Growth in Cameroon. United Nations University-WIDER, Working Paper, No. 2013/124.
- Ndambendia, H. & Njoupouognigni, M. (2010). Foreign aid, foreign direct investment and economic growth in Sub-Saharan Africa: Evidence from pooled mean group estimator (PMG). *International Journal of Economics and Finance*, 2(23): 39-45.
- Negahdari, E. (2014). The role of human capital in the Efficacy of FDI on economic growth in the Persian Gulf. *Quarterly journal of the Macro and Strategic Policies*, 2 (5): 67-75 (in Persian).
- Nwaogu, G.U. & Ryan, J.M. (2015). FDI, foreign aid, remittances and economic growth in developing countries. *Review of Developing Economics*, 19(1): 100-115.

- Nwosa, P. I., and Akinbobola, T. O. (2016). Capital inflows and economic growth in Nigeria: The role of macroeconomic policies. *African Development Review*, 28 (3): 277-290.
- Orji, A.; Uche, A.S. & Ilori, E.A. (2014). Foreign capital inflows and growth: An empirical analysis of WAMZ experience. *International Journal of Economics and Finance Issues*, 4(4): 971-983.
- Ostadi, H.; Rafat, B. & Raisi, A. (2013). Foreign direct investment and its effects on Iran's economic growth (1979-2009) and considering their bilateral relationship. *Economic Development Research*, 3(9): 147-172 (in Persian).
- Raza, S.A.; M.S. Sabir & Mehboob, F. (2011). Capital inflows and economic growth in Pakistan. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, MPRA Paper, No. 36790 Greenwich.
- Sabra, M.M. (2016). Remittances impact on economic growth, domestic savings and domestic capital at the presence of ODA and FDI in selected MENA countries. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 5(1): 453-465.
- Shahabadi, A. & Mohmodi, A. (2005). Determinants of foreign direct investment in Iran. *Jostarha in Economy*, 5(3): 92-192 (in Persian).
- Shakar, S. A. & Aslam, M. (2015). Foreign direct investment, human capital and economic growth in Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 36 (1): 103-132.
- Siraj, T. (2012). Official development assistance (ODA). *Public Spending and Economic Growth in Ethiopia*, 4(8): 173-191.
- Tang, K. & Bundhoo, D. (2017). Foreign aid economic growth in developing countries: Evidence from Saharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7(1): 1473-91.
- Tiwari, Aviral Kumar (2011). Foreign aid, FDI, economic freedom and economic growth in Asian countries. *Global Economy Journal*, 11(3): 1-26.
- Vargas-Silva. C.; Jha, S. & Sugiyarto, G. (2009). Remittances in Asia: Implications for the Fight against Poverty and the Pursuit of Economic Growth. ADB Economics Working Paper Series, No. 182. Manila: Asian development Bank. [www.adb.org/documents/working paper/2009, Economics-wp182.pdf](http://www.adb.org/documents/working_paper/2009, Economics-wp182.pdf), (Retrieved at 6/8/2018).
- www.oecd.org (2016). Stats.oecd.org/index.aspx? (Retrieved at 1/01/2018)
- www.worldbank.org (2016). World Development Indicators. (Retrieved at 12/01/2018)